

ความสัมพันธ์ทางการค้ากับการแสวงหาอำนาจของเมืองพิษณุโลกในพุทธศตวรรษที่ 22-23¹

The relation of the trade and Power seeking of Phitsanulok in the Buddhist era is 22-23

ธีระวัฒน์ แสนคำ²

Teerawatt Sankom

บทคัดย่อ

เมืองพิษณุโลกเป็นเมืองที่มีทรัพยากรสำคัญและเป็นชุมทางการคมนาคมในภูมิภาค ทำให้เมืองพิษณุโลกเป็นชุมทางการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าที่สำคัญ ในพุทธศตวรรษที่ 22-23 เป็นช่วงระยะเวลาที่พ่อค้าชาวต่างชาติมาติดต่อค้าขายที่กรุงศรีอยุธยาจำนวนมาก ส่งผลให้เมืองพิษณุโลกได้อาศัยผลประโยชน์ทางการค้าแสวงหาอำนาจเพื่อต่อรองและสร้างดุลอำนาจกับศูนย์อำนาจรัฐ และสร้างความสัมพันธ์ทางการค้ากับชาวต่างชาติ บ้านเมืองใกล้เคียงและเมืองบริวาร

คำสำคัญ: 1. เมืองพิษณุโลก. 2. กรุงศรีอยุธยา. 3. ขงป๋า. 4. ความสัมพันธ์ทางการค้า. 5. การแสวงหาอำนาจ.

Abstract

Phitsanulok has important resources and is a transportation hub of the region. Phitsanulok is a trading centre to exchange goods. In the 22nd to 23rd Buddhist era of, it was a period that foreigner merchants came to trade in Ayudhya. Therefore, Phitsanulok took advantage from the trading to seek to build the balance of power with centre of power state, and to build up relationships in trading with the foreigners in neighbouring countries.

Keywords: 1. Phitsanulok. 2. Ayudhya. 3. Goods of the forest. 4. The relation of the trade. 5. Power seeking.

¹บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “เมืองพิษณุโลก : ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของหัวเมืองใหญ่ภายใต้โครงสร้างอำนาจรัฐแบบจารีต” สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

²นักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

1. ความน่า

เมืองพิษณุโลกเป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่สุดในเขตลุ่มแม่น้ำน่าน เนื่องจากมีที่ราบลุ่มกว้างขวางอุดมสมบูรณ์และมีทรัพยากรที่สำคัญ เช่น เกลือสินเธาว์ เหล็ก และของป่า เป็นต้น นอกจากนี้พื้นที่ทางด้านตะวันออกของเมืองยังเป็นเขตเทือกเขาที่เป็นแหล่งต้นน้ำสาขาของแม่น้ำน่าน แหล่งป่าไม้และของป่าที่สำคัญด้วย ตำแหน่งที่ตั้งของเมืองยังเป็นชุมทางการคมนาคมในภูมิภาค ทำให้มีผู้คนจำนวนมากเข้ามาตั้งถิ่นฐานภายในเมืองพิษณุโลก จนทำให้เมืองพิษณุโลกเป็นชุมทางการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าและจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญด้วย เนื่องจากเป็นชุมทางที่สามารถติดต่อกับเมืองหลวงและเมืองสำคัญในอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา ล้านนา ล้านช้างและพม่าได้

เมืองพิษณุโลกก่อรูปเมืองขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 ต่อมาถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสุโขทัย และเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรสุโขทัยในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 19-20 ภายหลังเมื่ออาณาจักรกรุงศรีอยุธยาซึ่งสถาปนาขึ้นในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้ขยายอำนาจขึ้นมา และผนวกเอาอาณาจักรสุโขทัยให้กลายเป็นหัวเมืองฝ่ายเหนือของกรุงศรีอยุธยาในต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ทำให้เมืองพิษณุโลกมีสถานะเป็นเมืองลูกหลวงที่ผู้ปกครองเมืองล้วนแต่เป็นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ต่อมาจึงถูกลดสถานะเป็นหัวเมืองชั้นเอกที่ผู้ปกครองมีสถานะเป็นเพียงขุนนางในหัวเมืองเท่านั้น (หวน พิณรุฬห์ 2514 : 1-19) ด้วยลักษณะความเป็นหัวเมืองใหญ่จึงทำให้เมืองพิษณุโลกเป็นเมืองสำคัญที่มีความสัมพันธ์และมีบทบาททางการเมืองการปกครองเป็นฐานกำลังพลในการทำสงครามและเป็นแหล่งสินค้าของกรุงศรีอยุธยา

และในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-23 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีพ่อค้าชาวต่างชาติมาติดต่อค้าขายที่กรุงศรีอยุธยาจำนวนมาก เนื่องจากกรุงศรีอยุธยามีที่ตั้งซึ่งเอื้อต่อการเดินทางเข้าสู่ดินแดนตอนในอันกว้างใหญ่และเดินทางออกทะเล และตั้งอยู่บนภาคพื้นทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งถือเป็นจุดสำคัญของการค้าระหว่างสองน่านน้ำคือ น่านน้ำทะเลจีนใต้ และมหาสมุทรอินเดียหรือ

อ่าวเบงกอล การเดินเรือในสมัยนั้นต้องอาศัยลมมรสุมส่งผลให้กรุงศรีอยุธยาเป็นแหล่งรวมสินค้าจากสองน่านน้ำ พ่อค้าจากทะเลจีนใต้ที่ต้องการสินค้าจากพ่อค้าอินเดียและตะวันออกกลางสามารถเข้ามาซื้อสินค้าได้ที่กรุงศรีอยุธยา นอกจากนี้ยังมีพ่อค้าชาวตะวันตกที่เข้ามาทำการค้าเครื่องเทศบางชนิดด้วย ในขณะเดียวกันกรุงศรีอยุธยาก็ได้นำสินค้าของป่าและแร่ธาตุที่ได้มาจากดินแดนภายในอันกว้างใหญ่มาทำการค้า (วารสารนิพนธ์สุขกิจ 2550 : 9-10) จึงส่งผลให้เมืองพิษณุโลกและหัวเมืองต่างๆ ได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของการค้า และยังพบว่าเจ้าเมืองพิษณุโลกได้อาศัยผลประโยชน์ที่ได้รับจากการค้าแสวงหาอำนาจเพื่อต่อรองและสร้างดุลอำนาจกับกรุงศรีอยุธยาด้วย

2. การส่งสินค้าออกของเมืองพิษณุโลก

ภายในเขตเมืองพิษณุโลกซึ่งมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มกว้างขวางและยังมีภูเขาอยู่ทางทิศตะวันออก จึงทำให้มีทรัพยากรซึ่งเป็นสินค้าที่ต้องการของพ่อค้าชาวต่างชาติหลายอย่าง กรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นศูนย์กลางจรรจุจึงพยายามที่จะขยายอำนาจเข้ามาครอบงำปกครองเมืองเพื่อจะได้เรียกเอาทรัพยากรเหล่านั้นลงไปเก็บไว้ยังพระคลังสินค้าให้ได้มากที่สุดเพื่อส่งขายต่อให้กับพ่อค้าต่างชาติ ผ่านการบังคับและควบคุมไพร่ส่วยให้ส่งส่วยสินค้าตามที่พระคลังสินค้าต้องการ โดยมีเจ้าเมืองพิษณุโลกเป็นผู้รับผิดชอบในการรวบรวมส่วยที่เก็บได้ภายในเมือง

2.1 สินค้าส่งออกที่สำคัญของเมืองพิษณุโลก

สินค้าส่งออกของเมืองพิษณุโลกในที่นี้ ผู้เขียนหมายถึงสินค้าที่พ่อค้าชาวต่างชาติต้องการและมีหลักฐานว่าสินค้านี้มีที่มาจากเมืองพิษณุโลก จากการศึกษาของผู้เขียนพบว่า เมืองพิษณุโลกมีสินค้าส่งออกที่สำคัญซึ่งส่วนใหญ่เป็นของป่า ของป่าในที่นี้หมายถึงสัตว์และพืชที่มีอยู่ในป่า หรือผลผลิตที่ได้จากสิ่งเหล่านั้น ซึ่งมีคุณค่าทางเศรษฐกิจ แต่ไม่รวมต้นไม้ในธรรมชาติที่เป็นวัสดุก่อสร้าง ได้แก่

(1) หนึ่งกวาง พ่อค้าชาวญี่ปุ่นต้องการหนึ่งกวางจำนวนมากไปเป็นวัตถุดิบทำเครื่องหนึ่งและเสื้อหนึ่ง ถู่มือ รวมทั้งทำของปั้น ส่วนหนึ่งกวางเนื้อ

อ่อนใช้สำหรับเช็ดเลนส์ ส่วนหนังสืออื่น ๆ นั้นสามารถนำไปทำเกราะ ทำถุงเท้าที่เรียกว่า tabi และใช้คลุมกล่องและหีบ (วารางคณา นิพัทธ์สุขกิจ 2550 : 30) ในป่าแถบเมืองพิษณุโลกมีกวางอาศัยอยู่จำนวนมาก พ่อค้าชาวฮอลันดาบันทึกไว้ว่า ในเดือนตุลาคม พ.ศ.2183 “น้ำในเมืองพิษณุโลกและกำแพงเพชร (Caphein) ขึ้นสูงอย่างรวดเร็วจนกวางเป็นจำนวนมาก จมน้ำตายในการว่ายน้ำข้ามแม่น้ำ และถูกจระเข้และเสือกัดกิน ครั้นหลังจากน้ำลดแล้วมีสัตว์ป่าล้มตายไป ซึ่งพวกบ้านนอกก็ไม่สามารถเข้าไปใกล้เพื่อถลกหนังได้เพราะกลิ่นเหม็นรุนแรงเหลือเกิน” (กรมศิลปากร 2513ข : 222)

เมื่อพิจารณาจากบันทึกแล้ว ผู้เขียนมีความเห็นว่าบริเวณที่กวางอาศัยอยู่จำนวนมากน่าจะเป็นบริเวณป่าในลุ่มแม่น้ำยมรอยต่อระหว่างเมืองพิษณุโลกกับเมืองกำแพงเพชร เนื่องจากว่าเป็นพื้นที่ราบลุ่มและมีน้ำท่วมขังเสมอในฤดูฝน อีกอย่างกวางป่าก็ชอบอยู่ที่ราบมากกว่าเขตภูเขาในทางด้านตะวันออกของเมืองบริเวณนี้ถือว่าเป็นเขตเมืองชุมชนสีแดงและเมืองชุมแสงสงครามซึ่งเป็นเมืองบริวารของเมืองพิษณุโลกจึงเป็นไปได้ว่าไพร่ส่วยสองเมืองนี้บางส่วนจะส่งหนังกวางเป็นส่วยให้แก่พระคลังสินค้าเพราะหนังกวางเป็นสินค้าผูกขาด ราคาหนังกวางที่กรุงศรีอยุธยาส่งขายประมาณปี พ.ศ.2156 ผืนใหญ่ 100 ผืน ต่อ 5-6 ชั่ง หรือ 7-8 ชั่ง เมื่อเป็นที่ต้องการมาก ส่วนหนังกวาง 3 ชนิดคละกันคือ 100 ผืน ต่อ 3-4 ชั่ง หรือ 5-6 ชั่ง เมื่อเป็นที่ต้องการมาก (วารางคณา นิพัทธ์สุขกิจ 2550 : 31) นอกจากนี้ยังพบว่าการส่งหนังกวางจากเมืองพิษณุโลกต้องถูกงดไปชั่วคราวในปี พ.ศ.2183-2184 เนื่องจากว่าพระเจ้าปราสาททองได้สั่งให้ชาวเมืองตัดต้นไม้จำนวนมากทำให้กระทบต่อการล่ากวาง และไม่สามารถรวบรวมหนังกวางได้ตามที่พ่อค้าต่างชาติต้องการ (กรมศิลปากร 2513ข : 224-225)

(2) ไม้ฝาง ไม้ฝางเป็นสินค้าส่งออกสำคัญชนิดหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา และส่งเป็นบรรณาการแด่ฮ่องเต้จีนตั้งแต่เริ่มแรก นอกจากจีนแล้วไม้ฝางยังขายดีที่ญี่ปุ่น (วารางคณา นิพัทธ์สุขกิจ 2550 : 31) สามารถนำมาต้มเพื่อใช้ย้อมผ้าให้ได้สีแดงหรือม่วงและมีคุณสมบัติเป็นยาสมุนไพรด้วย ลาลูแบร์ได้บันทึกไว้ว่า “พิษณุโลก

เป็นหัวเมืองที่มีกำแพงใหญ่ (แต่ผู้พัง) ตั้งอยู่ที่สาขาแม่น้ำห่างจากกรุงศรีอยุธยาไปทางตะวันออกประมาณ 40 ไมล์ท่ามกลางป่าไม้ฝาง ไม้ฝางนี้ถูกขายเป็นสินค้าออกจำนวนมากและเป็นไม้ฝางที่ดีที่สุดที่สามารถหาได้ในประเทศสยามทั้งหมด” (ลาลูแบร์ 2552 : 106) ไม้ฝางน่าจะพบได้ทั่วไปตามพื้นที่ป่าในพื้นที่เมืองพิษณุโลกและเมืองบริวาร ไม้ฝางเป็นสินค้าผูกขาดของพระคลังสินค้าและถือเป็นส่วยที่หัวเมืองและไพร่ส่วยต้องส่งไปยังกรุงศรีอยุธยา ราคาการรับซื้อไม้ฝางของพระคลังสินค้าในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 22 อยู่ที่หาบละ 2 สลึง 5 เฟื้อง พระคลังสินค้าขายต่อในราคา 6 สลึง ได้กำไรเกือบ 1 บาท (วารางคณา นิพัทธ์สุขกิจ 2550 : 32) แต่ในบางปีไม้ฝางเป็นที่ต้องการของพ่อค้าต่างชาติมาก เช่น ในปี พ.ศ.2154 พระคลังสินค้าได้ขึ้นราคาไม้ฝางเป็นหาบละ 2 บาท (กรมศิลปากร 2513ก : 272)

(3) เหล็ก เหล็กถือว่าเป็นสินค้าสำคัญของเมืองพิษณุโลกมาตั้งแต่แรกก่อรูปเมืองประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 และน่าจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้กรุงศรีอยุธยาขยายอำนาจเข้ามาปกครองเมืองพิษณุโลกในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 แหล่งถลุงแร่เหล็กอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำแควน้อยและลุ่มแม่น้ำวังทองทางด้านตะวันออกของเมืองพิษณุโลก ผู้เขียนสันนิษฐานว่าแหล่งถลุงแร่เหล็กอยู่ในเขตเมืองไทยบุรีซึ่งเป็นเมืองบริวารของเมืองพิษณุโลก เพราะบริเวณแหล่งถลุงแร่เหล็กดังกล่าวอยู่ใกล้เคียงกับตำแหน่งที่ตั้งของเมืองไทยบุรี และเชื่อว่าน่าจะมีไพร่ส่วยกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะที่ถลุงแร่เหล็กส่งส่วย ยอร์จ ไวท์บันทึกไว้เมื่อ พ.ศ.2154 ว่า เหมืองแร่เหล็กในเมืองสุโขทัยและเมืองพิษณุโลกสามารถถลุงได้ปริมาณพอใช้ในประเทศและในบางโอกาสมีเหลือพอที่จะส่งออกจำหน่ายที่มะนิลา ราคาปกติประมาณ 6-7 บาท ต่อ 1 หาบ (กรมศิลปากร 2513ก : 275)

(4) น้ำตาล น้ำตาลในที่นี้ไม่ใช่น้ำตาลที่ผลิตจากอ้อย แต่จะเป็นน้ำตาลที่ได้จากต้นตาลที่เรียกว่าน้ำตาลโตนดมากกว่า เพราะอ้อยมีการนำเข้ามาในภายหลังและแรกๆ นิยมปลูกในที่ราบลุ่มแม่น้ำภาคกลางเท่านั้น น้ำตาลที่ได้จากต้นตาลสามารถนำไปเคี่ยวทำน้ำตาลได้ โดยจะได้น้ำตาลที่เป็นปึกและเป็นก้อนแข็งสีคล้ำๆ ซึ่งสามารถเก็บไว้ได้นานและสะดวกต่อการ

ขนส่งค้าขาย ยอร์จ ไวท์บันทึกไว้เมื่อ พ.ศ.2154 ว่า “แจ็กเกอร์ (Jaggarah) (น้ำตาลโตนด) มีอยู่อุดมทั่วไปในแถบบริเวณเมืองพิษณุโลก กำแพงเพชรและสุโขทัย มีแจ็กเกอร์ส่งออกจำหน่ายยังประเทศญี่ปุ่น และมะละกา ตามปกติราคาจะตกอยู่ในราว 2 บาท” (กรมศิลปากร 2513ก : 276) จากการลงพื้นที่สำรวจของผู้เขียนในพื้นที่เมืองพิษณุโลก พบว่ามีแหล่งต้นตาลขนาดใหญ่อยู่ 2 แหล่ง แหล่งแรกอยู่ในพื้นที่อำเภอวัดโบสถ์ซึ่งเคยเป็นเขตเมืองเทพบุรีและเมืองไทยบุรี แหล่งที่สองอยู่ในเขตอำเภอบางกระทุ่มซึ่งเคยเป็นเขตเมืองนครป่าหมาก มีความเป็นไปได้ว่าทั้งสามเมืองนี้น่าจะเป็นแหล่งผลิตน้ำตาลส่งออกที่สำคัญของเมืองพิษณุโลก ในการทำน้ำตาลน่าจะจะมีไพร่ส่วยรับผิดชอบทำโดยเฉพาะในแต่ละเมือง

(5) ช้าง ช้างเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญอีกประเภทหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา (จุฬารัตน์ 2547 : 115-122) นอกจากการค้าช้างยังมีการค้าช้างด้วย สินค้าทั้งสองชนิดเป็นสินค้าสำคัญและมีราคาแพง ตลาดค้าช้างและงาช้างที่สำคัญของกรุงศรีอยุธยา คือ อินเดีย ที่เบงกอลและบริเวณเมืองเดคคาน และมีงาช้างบางส่วนถูกส่งไปที่จีนและญี่ปุ่น ช้างที่จับไปขายมาจากหลายหัวเมือง อาทิ เมืองนครราชสีมา เชียงใหม่ พิษณุโลก ล้านช้าง ตาก เพชรบูรณ์ ถลาง และตามป่าทั่วไป (วรารณานิพัทธ์สุขกิจ 2550 : 32-33) ในพื้นที่เมืองพิษณุโลกน่าจะมีช้างอาศัยอยู่จำนวนมากจึงได้มีการจับช้างส่งไปขาย และพบว่ามีชื่อสถานที่หลายแห่งที่เกี่ยวข้องกับช้าง เช่น คลองโคกช้างและบ้านท่าช้าง เป็นต้น การจับช้างส่งขายน่าจะมีเจ้าเมืองพิษณุโลกและกรมการเมืองรับผิดชอบโดยตรง เพราะว่าการจับช้างต้องอาศัยกำลังแรงงานไพร่จำนวนมากจึงจะจับได้

ส่วนงาช้างน่าจะมีการเก็บได้ทั่วไปในป่า อาจมีทั้งงาช้างจากช้างที่ล้มและมีการล่าช้างเพื่อเอางาให้ได้ ในจำนวนตามที่กรุงศรีอยุธยาคำหนด (วรารณานิพัทธ์สุขกิจ 2550 : 34) ในหัวเมืองมีการส่งยกกระบัตร์ไปตรวจสอบการค้าช้างโดยเฉพาะด้วย (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คณะนิติศาสตร์ 2529 : 446) เชื่อว่าน่าจะมีไพร่ส่วยบางคนที่ต้องนำงาช้างมาส่งส่วยแทนการถูกเกณฑ์แรงงาน อัตรารับซื้องาช้างของพระคลังสินค้า

ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 23 ต่อน้ำหนัก 1 หาบ ถ้ามีงาช้าง 2 กิ่งราคา 16 ตำลึง งาช้าง 3 กิ่งราคา 14 ตำลึง งาช้าง 4 กิ่งราคา 12 ตำลึง งาช้าง 5 กิ่งราคา 10 ตำลึง งาช้าง 6 กิ่งราคา 8 ตำลึง (วรารณานิพัทธ์สุขกิจ 2550 : 34)

นอกจากสินค้าเหล่านี้แล้ว ยังพบว่ามีสินค้าอื่นๆ จากเมืองพิษณุโลกที่นำไปค้าขายในบริเวณกรุงศรีอยุธยาหรือส่งขายให้พ่อค้าชาวต่างชาติบ้างแต่ไม่มากนัก น้ำอ้อย ยาสูบ ขี้ผึ้ง น้ำผึ้ง เสาไม้สัก หนังสือ นอแรด ไม้ไผ่ หั้วหอมและอำพันสีเทา เป็นต้น (วินัย พงศ์ศรีเพียร 2551 : 89 ; พลิต 2548 : 105 ; เดอ ชัวชี 2516 : 552 ; ตูรแปง 2530 : 17) ในคำให้การชาวกรุงเก่ายังกล่าวว่าเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองที่ต้องส่งส่วยไม้ไผ่ให้แก่กรุงศรีอยุธยาด้วย (คำให้การชาวกรุงเก่า 2507 : 75-76)

2.2 วิธีการส่งออกและขนส่งสินค้า

เมื่อการค้าระหว่างกรุงศรีอยุธยากับต่างชาติขยายวงกว้างออกไปในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ความต้องการสินค้าของป่าเพื่อส่งขายก็มีมากขึ้นติดตามา กรุงศรีอยุธยาจึงอนุญาตให้ไพร่ส่งสิ่งของมาในรูปของส่วยแทนการไ้แรงงานได้ (ปาริชาติ วิลารณ 2527 : 87) ทำให้สินค้าส่วนใหญ่มีที่มาจาก การส่งส่วยของไพร่ส่วย วิธีการส่งออกสินค้าจากเมืองพิษณุโลกลงไปยังกรุงศรีอยุธยาจึงเป็นหน้าที่ของเจ้าเมืองและกรมการเมือง ไพร่ส่วยจะเป็นผู้ที่ไปหาสินค้าต่างๆ ตามที่กรุงศรีอยุธยาต้องการและสั่งให้ไพร่ส่วยเมืองพิษณุโลกหามาส่งแทนการถูกเกณฑ์แรงงาน หลังจากที่ไพร่ส่วยหามาได้ก็จะนำมาส่งเจ้าเมืองตามอัตราหรือจำนวนที่ได้รับมอบหมาย แล้วเจ้าเมืองก็จะแต่งกรมการเมืองนำลงไปส่งพระคลังสินค้า พระคลังสินค้าก็จะเป็นผู้รวบรวมสินค้าที่เป็นส่วยทั้งหมดส่งขายให้กับพ่อค้าชาวต่างชาติ

นอกจากไพร่ส่วยจะนำสิ่งของมาส่งเจ้าเมืองแล้ว ผู้เขียนเชื่อว่าน่าจะมีสิ่งของที่ไพร่ส่วยหาได้อีกจำนวนหนึ่งซึ่งอาจจะเกินกว่าที่ได้รับมอบหมายและสิ่งของอื่นๆ ที่ไม่ใช่ส่วย สิ่งของเหล่านี้ไพร่ส่วยจะนำมาค้าขายเอง ทั้งค้าขายที่เมืองพิษณุโลกและลงไปค้าขายยังกรุงศรีอยุธยา ในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมหรือพรรณานามีสถานพระนครศรีอยุธยา กล่าวว่า มีเรือใหญ่ท้ายแกว่งชาวเมืองพิษณุโลกฝ่ายเหนือ บรรทุก

น้ำอ้อย ยาสูบ ขี้ผึ้ง น้ำผึ้ง สินค้าต่างๆ ฝ่ายเหนือล่องเรือลงมาจอดขาย ตั้งแต่หน้าวัดกล้วยลงมาจนปากคลองเกาะแก้ว (วินัย พงศ์ศรีเพียร 2551 : 89) และมีความเป็นไปได้ว่า เจ้าเมืองและกรมการเมืองจะส่งไพร่สมในสังกัดของตนออกไปหาสิ่งของซึ่งเป็นที่ต้องการของพ่อค้าชาวต่างชาติและมีราคาสูง รวมทั้งเรียกเก็บส่วยจากไพร่ส่วยเกินกว่าที่กรุงศรีอยุธยากำหนดมาแลกกับค้าขายกับพ่อค้าชาวต่างชาติเองก็ได้ เพราะน่าจะมีพ่อค้าบางกลุ่มนำเรือขึ้นมาซื้อสินค้าถึงเมืองพิษณุโลกโดยไม่ผ่านพระคลังสินค้า

การขนส่งสินค้ามักจะใช้เรือลำเลียงมาทางแม่น้ำระยะเวลาเดินทางโดยเรือระหว่างเมืองพิษณุโลกกับกรุงศรีอยุธยาทั้งขาขึ้นและขาล่อง ได้พบข้อมูลเกี่ยวกับระยะเวลาการเดินทางโดยเรือพระที่นั่งของสมเด็จพระนารายณ์จากกรุงศรีอยุธยาถึงเมืองพิษณุโลก (ขาขึ้น) ใช้เวลา 14 วัน และจากเมืองพิษณุโลกไปยังกรุงศรีอยุธยา (ขาล่อง) ใช้เวลา 8 วัน (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ 2505 : 392 และ 396) ถึงแม้ว่าระยะเวลาการเดินทางเรือดังกล่าวจะไม่ได้เป็นเรือขนส่งสินค้าโดยตรง หากเป็นเรือพระที่นั่งในการเสด็จทำสงคราม แต่ระยะเวลาที่เรือขนส่งสินค้าใช้เดินทางก็คงใกล้เคียงหรือแตกต่างกันไม่มาก การขนส่งสินค้าจากเมืองบิรารมายังเมืองพิษณุโลก และจากเมืองพิษณุโลกไปยังกรุงศรีอยุธยา น่าจะมีการใช้เรือใหญ่ท้ายแฉ่ง (วินัย พงศ์ศรีเพียร 2551 : 89) เรือกระแซง เรือเอี่ยมจัน (เอิบเปรม วัชรกร 2554 : 134) เรือหางยาวและเรือมอญเป็นเรือขนส่งลำเลียงสินค้า เรือมอญน่าจะเป็นพาหนะสำคัญในการค้าเรือเร่ (สุราชัย ยัมประเสริฐ 2548 : 84) ที่นำสินค้าทั่วไปจากภายนอก-ภายในเมืองพิษณุโลกมาค้าขายตามหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำใหญ่และแม่น้ำสาขาด้วย

ส่วนล้อเกวียนไม่น่าจะใช้พาหนะสำคัญที่ใช้ขนส่งสินค้าลงไปยังกรุงศรีอยุธยา เพราะการขนส่งทางเรือมีความเหมาะสมและสะดวกกว่า แต่น่าจะมีใช้อยู่บ้างในการลำเลียงสินค้าและสิ่งของจากเมืองบิรารมายังเมืองพิษณุโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขนส่งจากเมืองนครชุม เมืองนครไทยและเมืองชาติตระการ ซึ่งต้องเดินทางตามหุบเขาสูงแม่น้ำแควน้อยที่ค่อนข้างแคบและ

ลำบากลงมายังเมืองพิษณุโลก การเดินทางจากเมืองนครไทยมายังเมืองพิษณุโลกต้องใช้เวลอย่างน้อย 15 วัน (แซรวาส 2550 : 64) นอกจากนี้คงมีการใช้วัวต่างและม้าต่างควบคู่กับการใช้ล้อเกวียนด้วย

3. ความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างเมืองพิษณุโลกกับต่างชาติและบ้านเมืองใกล้เคียง

การค้าที่เฟื่องฟูได้ทำให้เกิดการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างบ้านเมืองเพื่อค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้า เมืองพิษณุโลกซึ่งเป็นหัวเมืองใหญ่และตั้งอยู่ในตำแหน่งชุมทางคมนาคมสำคัญระดับภูมิภาค ทำให้พ่อค้าจากบ้านเมืองใกล้เคียงทั้งเมืองเล็กและเมืองใหญ่ ตลอดจนพ่อค้าต่างชาติต่างก็เดินทางมาติดต่อและทำการค้าที่เมืองพิษณุโลก ความสัมพันธ์ทางการค้าที่เกิดขึ้นได้ทำให้เมืองพิษณุโลกได้รับผลประโยชน์ และพยายามสร้างอำนาจต่อรองกับกรุงศรีอยุธยาและบ้านเมืองใกล้เคียงเพื่อให้ได้มาซึ่งสินค้าและอำนาจทางการเมือง

3.1 ความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างเมืองพิษณุโลกกับล้านช้าง

ในช่วงที่เหตุการณ์ภายในกรุงศรีอยุธยาปกติ พ่อค้าล้านช้างก็จะเดินทางลงไปทำการค้าและเจริญสัมพันธไมตรีที่กรุงศรีอยุธยา ผ่านเส้นทางเมืองพิษณุโลก และเมืองนครราชสีมา แต่ดูเหมือนว่าเส้นทางเมืองพิษณุโลกจะเป็นเส้นทางที่สะดวกกว่า เนื่องจากว่าอยู่ใกล้กับเมืองเวียงจันทน์เมืองหลวงของอาณาจักรล้านช้าง เส้นทางก็เดินทางข้ามภูเขาไม่มากและมีความอันตรายน้อยกว่าข้ามภูเขาตองพระยาไฟเขตเมืองนครราชสีมา “ในการไปกรุงศรีอยุธยานั้น พวกเขาดองนำเกวียนข้ามภูเขาหลายลูกขึ้นไปยังพิษณุโลก และจากที่นั่นพวกเขาดองลงเรือล่องลงมายังกรุงศรีอยุธยาเมืองหลวง” (ฟลิต 2548 : 39-40)

แต่เมื่อใดที่พระคลังสินค้ากรุงศรีอยุธยามีปัญหาภายในหรือกตขี้อ้อพ่อค้าล้านช้าง พ่อค้าเหล่านี้ก็มักจะมาทำการค้าที่เมืองพิษณุโลกแทนกรุงศรีอยุธยาเสมอแล้วเจ้าเมืองพิษณุโลกก็จะนำสินค้าลงไปยังที่กรุงศรีอยุธยาอีกต่อหนึ่ง จากบันทึกของชาวตะวันตกที่เดินทางเข้ามากรุงศรีอยุธยากล่าวว่า พ่อค้าล้านช้างบางส่วนไม่พอใจในวิธีการค้าของพระคลังสินค้าสมัย

พระเจ้าปราชญ์ทองแล้วเปลี่ยนมาทำการค้ากับเมือง
พิษณุโลกแทน

“พวกเขารู้สึกว่าความใจอย่างมาในเรื่องการค้า
อันเกิดจากเอกสิทธิ์ทุกชนิดและการปฏิบัติอย่างเลวๆ
ของตัวแทนการค้าของพระเจ้าแผ่นดินจนพวกเขา
ไม่กลับมาประเทศสยามอีก ในภายหลังพระเจ้าแผ่นดิน
ทรงเห็นว่าสิ่งที่พวกที่ราบสูงไม่มาติดต่อค้าขายเป็น
ข้อเสียหลายสำหรับพระองค์และประเทศของพระองค์
จึงมีพระบรมราชโองการให้ออกญาพิษณุโลกและ
พระคลังส่งราชทูตหลายคนไปล้านช้างเพื่อเชื้อเชิญ
ให้คนเหล่านั้นกลับมา และทรงสัญญาว่าจะปฏิบัติต่อ
พวกเขาให้ดีกว่าที่แล้วมา และให้เสรีภาพมากกว่า
เมื่อพวกเขามาครั้งที่แล้ว แต่ไม่มีพวกที่ราบสูงปรากฏ
ให้เห็นในกรุงศรีอยุธยาเลย (ที่ยังเป็นอย่างนี้เพราะยัง
ไม่ไว้วางใจ) บางคนนำสินค้าไปค้าขายที่พิษณุโลก”
(พลีต 2548 : 52-53)

ข้อความข้างต้นได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์
อันดีระหว่างเจ้าเมืองพิษณุโลกกับพ่อค้าล้านช้าง และ
ความไม่เกรงกลัวการลงโทษในความผิดที่ทำการค้ากับ
พ่อค้าต่างบ้านต่างเมืองของเจ้าเมืองพิษณุโลก ซึ่ง
สะท้อนให้เห็นว่ากรุงศรีอยุธยาไม่สามารถควบคุมเมือง
พิษณุโลกได้อย่างเต็มที่ เจ้าเมืองพิษณุโลกจึงมีอำนาจ
ในการต่อรองกับกรุงศรีอยุธยาค่อนข้างมาก และกรุง
ศรีอยุธยาก็ไม่ได้ทำการลงโทษ เพราะว่าสินค้าที่พ่อค้า
ล้านช้างนำมาทำการค้าที่เมืองพิษณุโลกในที่สุด
แล้วก็ต้องส่งลงไปยังพระคลังสินค้าอยู่ดี ถึงแม้ว่าอาจ
มีบางส่วนถูกยกออกไปก็ตาม แต่ก็ยังดีกว่าพ่อค้า
ล้านช้างจะหันไปทำการค้ากับเวียดนามหรือกัมพูชาแทน

สินค้าที่เมืองพิษณุโลกต้องการจากล้านช้างมีอยู่
2 ประเภทใหญ่ๆ คือ ของป่าและแร่ธาตุ (มาชูฮารา
2546 : 112-119) ของป่าสำคัญที่พ่อค้าล้านช้างนำมา
ค้าขาย ได้แก่ กายาน ครั่ง นอแรด งาช้าง หนังงาช้าง และ
ชะมดเชียง ส่วนแร่ธาตุก็ประกอบไปด้วย ทองคำ เงิน
เหล็ก ตะกั่วและดีบุก ส่วนสินค้าที่พ่อค้าล้านช้างที่เป็น
ตัวแทนของราชสำนักต้องการก็จะเป็นของฟุ่มเฟือย
ที่ประกอบด้วยผลิตภัณฑ์สิ่งทออย่างดีเป็นหลัก ซึ่งไม่
ค่อยเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของชาวบ้านทั่วไปเท่า
ไรนัก แต่สำหรับชนชั้นผู้ปกครองแล้ว การใช้ผลิตภัณฑ์

สิ่งทออย่างดีของต่างประเทศนั้นเป็นสิ่งแสดงฐานะอย่าง
หนึ่ง จึงมีประโยชน์ไม่น้อยในการแยกตัวจากชาวบ้าน
ทั่วไปอย่างเด่นชัดและสร้างพระบารมีในฐานะผู้มีอำนาจ
ยิ่งใหญ่ นอกจากนี้ยังมีพวกเครื่องประดับตกแต่งที่มี
ราคาสูงและหายากในท้องถิ่น เช่น ของแปลกและแก้ว
(มาชูฮารา 2546 : 121) สินค้าเหล่านี้พ่อค้าต่างชาติจะ
นำมาขายที่กรุงศรีอยุธยา แล้วก็จะถูกส่งมาขายที่เมือง
พิษณุโลกโดยกลุ่มขุนนางและพ่อค้าชาวต่างประเทศ
บางกลุ่ม

เมื่อพ่อค้าล้านช้างนำสินค้ามาค้าขายที่เมือง
พิษณุโลกแล้ว เจ้าเมืองพิษณุโลกก็จะนำสินค้าเหล่านี้
ลงมายังพระคลังสินค้าเพื่อค้าขายกับพ่อค้าชาวต่างชาติ
อีกต่อหนึ่ง

นอกจากพ่อค้าล้านช้างจากเมืองเวียงจันทน์
จะเดินทางมาทำการค้าที่เมืองพิษณุโลกแล้ว พ่อค้า
จากเมืองหลวงพระบางก็เดินทางมาทำการค้าที่เมือง
พิษณุโลกด้วย โดยอาศัยเส้นทางลุ่มแม่น้ำโขงแล้วแยก
เข้ามาตามลุ่มแม่น้ำสายที่เมืองปากลาย จากนั้นก็ข้าม
สันปันน้ำลงสู่ลุ่มแม่น้ำปาดและลุ่มน้ำคลองตรอนลง
สู่แม่น้ำน่านที่ตอนเหนือของเมืองพิชัยก็จะลงมาถึงเมือง
พิษณุโลกได้ (ธีระวัฒน์ แสนคำ 2553 : 69-77)

3.2 ความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างเมือง พิษณุโลกกับชาวจีนและชาวต่างชาติอื่นๆ

ชาวจีนได้เข้ามาในดินแดนกรุงศรีอยุธยา
เนิ่นนานมาแล้ว หลังจากที่ชาวจีนเป็นจำนวนมากได้
เข้ามาตั้งรกรากอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา การกระจายตัวของ
ชาวจีนเข้าไปสู่ท้องถิ่นก็เป็นเรื่องปกติ เส้นทาง
เดินทางของชาวจีนก็จะขึ้นลงตามเส้นทางคมนาคม
ในดินแดนด้านใน จึงน่าจะมีชาวจีนส่วนหนึ่งอพยพตาม
ลำน้ำโดยย่นขึ้นจากแม่น้ำเจ้าพระยามาสู่ปากน้ำโพ
และทวนแม่น้ำน่านขึ้นมาทำการค้าและอาศัยอยู่ในเมือง
พิษณุโลก เกษวดี พุทธภูมิพิทักษ์ (2545 : 34) สันนิษฐาน
ว่าน่าชาวจีนเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองพิษณุโลกนานแล้ว
อาจย้อนไปถึงสมัยสุโขทัย

ข้อสันนิษฐานนี้เห็นได้จากการเรียกประตูเมือง
พิษณุโลกเก่าทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือว่า “ประตูจีน”
ประตูจีนนี้เป็นทางออกไปบ้านเต่าไหหรือบ้านตาบะขาว
หายในปัจจุบัน เชื่อกันมาช้านานว่าการที่ประตูนี้มีชื่อว่า

ประตูจีนนั้น ก็เพราะเป็นทางออกไปสู่ชุมชนชาวจีนซึ่งมาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณบ้านเตาไห และเชื่อว่าเป็นชาวจีนจากมณฑลยูนนานเข้ามาทำการผลิตเครื่องปั้นดินเผาด้วย (อุดม บุณเขตต์ 2542 : 191) แต่ก็ยังไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าชาวจีนตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณนี้จริง ชื่อประตูจีนอาจมีการเรียกขึ้นในภายหลังก็เป็นได้

ชาวจีนเป็นกลุ่มคนที่มีบทบาทสำคัญทางการค้าของกรุงศรีอยุธยา ทั้งการค้าภายในอาณาจักรและการค้าทางเรือสำเภาระหว่างกรุงศรีอยุธยากับจีนและชาติต่างๆ ชาวจีนเป็นกลุ่มคนพิเศษในสังคมที่ไม่ต้องสังกัดระบบไพร่ ซึ่งระบบการปกครองของกรุงศรีอยุธยาได้เปิดโอกาสให้ชาวจีนเข้ามาบรรจกราชการ เป็นตัวกลางทางการค้าภายในดินแดน และได้รับสิทธิพิเศษและการคุ้มครองอย่างมาก (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ 2550 : 147-148) ดังนั้น จึงมีความเป็นไปได้ว่าเจ้าเมืองพิษณุโลกน่าจะมีความสัมพันธ์กับพ่อค้าชาวจีนอยู่พอสมควร พ่อค้าชาวจีนอาจจะเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่ทำกาารส่งออกหรือขนส่งสินค้าจากเมืองพิษณุโลกลงมายังกรุงศรีอยุธยา ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าเมืองพิษณุโลกกับพ่อค้าชาวจีนน่าจะเป็นไปในทางที่ดี เห็นได้จากการให้ชาวจีนอาศัยอยู่ภายในเมืองและมีการพบปะเครื่องถ้วยจีนมากมายกระจายอยู่ตามชุมชนโบราณและโบราณสถานต่างๆ ในพื้นที่เมืองพิษณุโลก

นอกจากชาวจีนแล้ว ยังมีหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าชาวมลายูเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองพิษณุโลก ชาวมลายูกลุ่มใหญ่ถูกกวาดต้อนเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาหลังจากการทำสงครามปราบหัวเมืองมลายู (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ 2550 : 161) จากนั้นคงมีชาวมลายูเข้ามามากขึ้นทั้งมาเป็นทหารรับจ้างและมาทำการค้า ชาวมลายูคงเข้ามาทำการค้าในหัวเมืองด้านในอยู่พอสมควร โดยเฉพาะที่เมืองพิษณุโลกซึ่งพบว่าชาวมลายูจำนวนหนึ่งคิดทำร้ายเจ้าเมืองพิษณุโลกด้วย “เมื่อไม่กี่ปีมานี้ ในเมืองพิษณุโลกได้มีการลงโทษตัดหัวคนเหล่านี้ (มลายู) เสียเป็นอันมาก เนื่องจากไปคิดการร้ายต่อเจ้านายผู้ปกครองเมืองเข้า” (แชรแวต 2550 : 73)

และในเมืองพิษณุโลกยังมีการเรียกชื่อประตูเมืองอีก 2 แห่ง ว่า ประตูมอญและประตูทวาย เชื่อกันว่าเป็นที่ตั้งบ้านเรือนของชาวมอญและชาวทวายที่ถูก

กวาดต้อนมาจากหัวเมืองมอญและเมืองทวายในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร (อุดม บุณเขตต์ 2542 : 191-192) อย่างไรก็ตาม เรื่องนี้ยังไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัดชื่อประตูมอญและประตูทวายอาจมีการเรียกขึ้นในภายหลังเช่นเดียวกับประตูจีนก็เป็นได้

3.3 ความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างเมืองพิษณุโลกกับหัวเมืองใกล้เคียง

ในหัวเมืองฝ่ายเหนือมีหัวเมืองสำคัญ 7 เมือง ได้แก่ เมืองพิษณุโลก พิษัย สวรรคโลก สุโขทัย กำแพงเพชร พิจิตร และนครสวรรค์ ในทางการเมืองการปกครองเจ้าเมืองพิษณุโลกน่าจะมีความสัมพันธ์กับเจ้าเมืองเหล่านี้ในระดับหนึ่ง แต่สำหรับความสัมพันธ์ทางการค้าแล้วดูเหมือนว่าเมืองพิษณุโลกจะมีความสัมพันธ์กับหัวเมืองในกลุ่มแม่น้ำน่านซึ่งเป็นลุ่มน้ำเดียวกันมากกว่า อันมีเมืองพิษัย เมืองพิจิตร และเมืองนครสวรรค์ ส่วนหัวเมืองอื่นเนื่องจากอยู่คนละลุ่มน้ำ ทำให้มีเส้นทางคมนาคมคนละเส้นทาง จึงมีความเป็นไปได้ว่าความสัมพันธ์ทางค้าระหว่างกันอาจจะมีไม่มากนัก

เมืองพิษัยน่าจะเป็นหัวเมืองสำคัญที่เมืองพิษณุโลกสร้างความสัมพันธ์ทางการค้าด้วย เพราะเมืองพิษัยเป็นแหล่งไม้ฝาง เหล็ก ช่าง งามช้าง และของป่าหลายอีกหลายชนิด อีกทั้งการขนส่งสินค้าลงไปยังกรุงศรีอยุธยาของเมืองพิษัยก็ต้องผ่านตัวเมืองพิษณุโลก ซึ่งมีแม่น้ำน่านไหลผ่ากลางเมือง มีความเป็นไปได้ว่าเมืองพิษณุโลกอาจตั้งด่านตรวจเรือสินค้าและเก็บอากรขนอนด้วย นอกจากนี้เมืองพิษัยเป็นแหล่งถลุงเหล็กขนาดใหญ่ เหล็กส่วนหนึ่งน่าจะถูกส่งมายังเมืองพิษณุโลกก่อน แล้วจึงส่งไปยังพระคลังสินค้าและบ้านเมืองต่างๆ ในอาณาจักร เหล็กที่ชาวตะวันตกกระบูว่ามีอยู่ในเมืองพิษณุโลกและมีมากพอใช้ในกรุงศรีอยุธยาเป็นไปได้ว่าส่วนหนึ่งมาจากเมืองพิษัย เพราะร่องรอยแหล่งถลุงเหล็กในเมืองพิษณุโลกไม่ได้มีขนาดใหญ่ที่พอจะผลิตได้เพียงพอต่อความต้องการของกรุงศรีอยุธยาได้

การที่เมืองพิษัยต้องอาศัยเมืองพิษณุโลกเป็นเส้นทางผ่านของการขนส่งสินค้า น่าจะทำให้เมืองพิษณุโลกมีอำนาจต่อรองกับเมืองพิษัยได้มาก การที่เมืองพิษณุโลกจะทำการตรวจสอบสินค้า เก็บอากรหรือยกยอกสินค้าบางส่วนก็ย่อมมีโอกาสทำได้ โดยที่

เมืองพิชัยก็ต้องยอมไม่เช่นนั้นก็จะไม่มีทางนำสินค้าและส่วยลงไปยังกรุงศรีอยุธยาได้ตามจำนวนที่กรุงศรีอยุธยาต้องการ หากส่งส่วยไม่ครบอาจต้องถูกกล่าวหาว่าเป็นกบฏหรือบกพร่องในการทำราชการจนเจ้าเมืองพิชัยอาจถูกถอดจากตำแหน่งได้

เมืองที่อยู่ทางใต้เมืองพิษณุโลกตามแนวแม่น้ำน่านก็คือเมืองพิจิตรและเมืองนครสวรรค์ การเดินทางติดต่อระหว่างกันของเมืองพิษณุโลกกับเมืองพิจิตรและนครสวรรค์คงใช้แม่น้ำน่านเป็นเส้นทางหลัก ส่วนเมืองสำคัญในหัวเมืองฝ่ายเหนือในลุ่มแม่น้ำอื่น เช่น เมืองสุโขทัย เมืองสวรรคโลกและเมืองกำแพงเพชร ก็น่าจะมีความสัมพันธ์ทางการค้ากับเมืองพิษณุโลกเช่นกัน แต่เนื่องจากว่ามีการพบหลักฐานที่เกี่ยวข้องน้อยมากจึงทำให้เราไม่เห็นภาพการติดต่อค้าขายระหว่างกันอย่างชัดเจนนัก อย่างไรก็ตาม ชาวเมืองในหัวเมืองฝ่ายเหนือก็น่าจะเดินทางติดต่อค้าขายไปมาหาสู่ระหว่างเมืองอยู่เสมอในระดับเจ้าเมืองถึงแม้จะมีกฎหมายห้ามมิให้เจ้าเมืองไปมาหาสู่กัน (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. คณะนิติศาสตร์. 2529 : 466) แต่การที่เมืองเหล่านี้ตั้งอยู่ระหว่างเส้นทางจากเมืองพิษณุโลกลงมากรุงศรีอยุธยาหรืออยู่ในบริเวณใกล้เคียงกันก็ยากที่จะห้ามเจ้าเมืองต่างๆ คบหาหรือพบปะกันได้

3.4 ความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างเมืองพิษณุโลกกับเมืองบริวาร

จากหลักฐานในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-23 พบว่าเมืองพิษณุโลกมีเมืองบริวารทั้งสิ้น 10 เมือง (ลาลูแบร์ 2552 : 250) ซึ่งได้แก่ เมืองนครไทย เมืองนครชุม เมืองชาติตระการ เมืองไทยบุรี เมืองเทพบุรี เมืองศรีภิรมย์ เมืองพรหมพิราม เมืองนครป่าหมาก เมืองชุมชมรสาแดง และเมืองชุมแสงสงคราม เมื่อพิจารณาข้อมูลเกี่ยวกับสินค้าส่งออกสำคัญของเมืองพิษณุโลกแล้ว พบว่าแหล่งที่มาของสินค้าส่วนใหญ่มาจากเมืองบริวารแทบทั้งสิ้น กว้างปากก็อาจจะอาศัยอยู่มากในป่าแถบเมืองชุมชมรสาแดงและเมืองชุมแสงสงคราม แหล่งถลุงแร่เหล็กอยู่ในเขตเมืองไทยบุรี แหล่งผลิตน้ำตาลโตนดก็อยู่ในเขตเมืองเทพบุรี เมืองไทยบุรี และเมืองนครป่าหมาก ส่วนไม้ฝาง ช้าง งาช้าง และของป่าชนิดอื่นน่าจะพบได้ทั่วไปตามพื้นที่ป่าในพื้นที่เมืองพิษณุโลกและเมืองบริวารโดยเฉพาะ

อย่างยิ่งเมืองที่อยู่ในหุบเขา เช่น เมืองนครชุม เมืองนครไทย และเมืองชาติตระการ

การที่เจ้าเมืองพิษณุโลกจะได้สินค้าเหล่านี้มาก็ต้องมีวิธีในการสร้างความสัมพันธ์อันดีให้เกิดขึ้นกับเจ้าเมืองบริวารและไพร่ส่วย วิธีแรกน่าจะใช้รูปแบบการปกครองระบบศักดินาซึ่งใช้ไพร่ส่วยเป็นแรงงานสำคัญในการนำสิ่งของมาส่งเป็นส่วย โดยเจ้าเมืองพิษณุโลกเป็นผู้สั่งการให้เจ้าเมืองบริวารควบคุมไพร่ส่วยหาสินค้าตามที่เจ้าเมืองพิษณุโลกและพระคลังสินค้าต้องการ เมื่อไพร่ส่วยนำส่วยมาส่งเจ้าเมืองบริวารแล้ว เจ้าเมืองบริวารก็จะนำส่วยเหล่านั้นมาส่งเจ้าเมืองพิษณุโลก วิธีทำให้ได้สินค้าเป็นที่แน่นอน แต่เมื่อใดที่ต้องการส่วยมากก็จะทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าเมืองพิษณุโลกกับเจ้าเมืองบริวารและไพร่ส่วยไม่ราบรื่นได้

ดังนั้น นอกเหนือจากความสัมพันธ์แบบเจ้านายกับไพร่ที่ดูเหมือนจะมีแต่การกดขี่แล้ว ไพร่เองก็น่าจะมีการหาสิ่งของนอกเหนือจากที่ได้รับมอบหมายมาทำการค้าขายเองก็ได้ การขายก็น่าจะมีเจ้าเมืองพิษณุโลกและเจ้าเมืองบริวารเป็นพ่อค้าใหญ่ในเมืองที่ทำการรับซื้อ ไพร่ก็จะได้รับเงินตอบแทนตามราคาส่งของนั้นๆ ซึ่งแตกต่างจากการส่งส่วยที่ไพร่ไม่ได้รับค่าตอบแทนใดๆ เลย เมื่อใดที่ต้องการสินค้าของป่าจำนวนมาก เป็นไปได้ว่าจะต้องมีการซื้อสินค้าจากไพร่เพิ่มเติมควบคู่ไปกับการส่งส่วยด้วย หรือบางครั้งไพร่ก็จะนำสิ่งของบรรณาการต่างๆ และผลผลิตที่เกิดจากการใช้แรงงานไพร่ผลิตในที่ดินของมูลนายมามอบให้เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนความคุ้มครองและสวัสดิการบางอย่างในการดำรงชีวิต

เจ้าเมืองบริวารซึ่งเป็นผู้ควบคุมไพร่ที่ทำการผลิตหรือหาสินค้าตามที่เจ้าเมืองพิษณุโลก พระคลังสินค้า และพ่อค้าต่างชาติต้องการ น่าจะมีอำนาจในการต่อรองกับเจ้าเมืองพิษณุโลกอยู่พอสมควร การจะได้สินค้ามาจะต้องมีการแลกเปลี่ยนอะไรบางอย่างระหว่างกัน เมืองบริวารน่าจะได้สิทธิในการปกครองเมืองตนเองอย่างเป็นอิสระโดยที่เจ้าเมืองพิษณุโลกจะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการบริหารจัดการภายในเมือง และได้ค่าตอบแทนทั้งที่เป็นเงินตราและสิ่งของมีค่าจากเจ้าเมืองพิษณุโลกจนเป็นที่พอใจ

4. การพยายามแสวงหาอำนาจของเจ้าเมืองพิษณุโลกจากปัจจัยด้านเศรษฐกิจ

ในช่วงเวลาที่มีการค้าระหว่างกรุงศรีอยุธยากับพ่อค้าชาวต่างชาติเฟื่องฟู เมืองพิษณุโลกได้กลายเป็น “เมืองที่มีการทำมาค้าขายมาก” (ลาลูแบร์ 2552 : 30) เนื่องจากมีทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นสินค้าต้องการของกรุงศรีอยุธยาเพื่อค้าขายให้กับพ่อค้าชาวต่างประเทศ และเมืองชุมทางคมนาคมที่พ่อค้าจากเมืองขนาดใหญ่หลายเมืองต้องเดินทางผ่านก่อนที่จะลงไปยังกรุงศรีอยุธยา เจ้าเมืองพิษณุโลกซึ่งทำหน้าที่ทั้งด้านการปกครองควบคู่ไปกับการเป็นเจ้าของตลาดจึงได้อาศัยรากฐานทางด้านเศรษฐกิจของเมืองแสวงหาอำนาจ

การแสวงหาอำนาจของเจ้าเมืองพิษณุโลกในช่วงที่มีการค้าในกรุงศรีอยุธยาเฟื่องฟู อาจจะไม่โดดเด่นในหน้าประวัติศาสตร์อย่างในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชมาปกครอง (พ.ศ.2091-2112) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการแสวงหาอำนาจอย่างชัดเจน แต่อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลานี้เจ้าเมืองพิษณุโลกก็มีความพยายามที่จะสร้างความมั่งคั่งให้กับตนเอง ซึ่งผู้เขียนถือว่าเป็นขั้นตอนแรกเริ่มที่จะก้าวสู่การแสวงหาอำนาจทางการเมือง เจ้าเมืองพิษณุโลกในช่วงนี้อาจจะไม่ได้ใช้กำลังไพร่พลในเมืองไปก่อกบฏหรือทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยาเพื่อแสวงหาอำนาจ แต่ก็พบว่าเจ้าเมืองได้ฝ่าฝืนกฎหมายและแอบยกยอกสินค้าหรือส่วยต่างๆ เพื่อประโยชน์ของตนนอกเหนือจากที่กรุงศรีอยุธยากำหนดโดยเฉพาะในช่วงที่กรุงศรีอยุธยาอ่อนแอ ซึ่งก็ถือว่าเป็นความพยายามแสวงหาอำนาจอีกทางหนึ่ง

4.1 รายได้และส่วนแบ่งทางการค้าที่เจ้าเมืองได้รับ

สำหรับรายได้และผลประโยชน์ของเจ้าเมืองเจ้าเมืองและขุนนางไม่มีเงินเดือน แต่จะได้รับเบี้ยหวัดเงินปีจากพระมหากษัตริย์ จะได้มากน้อยเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับยศศักดิ์ แต่รายได้หลักน่าจะเป็นรายได้หรือผลประโยชน์ที่มาจาก การปฏิบัติงานในหน้าที่ เจ้าเมืองในหัวเมืองจะได้ส่วนแบ่งผลประโยชน์จากแรงงานไพร่ในหัวเมือง ในรูปของอัตราส่วนแบ่งค่าปรับในการตัดสินคดี ภาษีผลิตผล หรือเงินภาษีที่เก็บได้ในเมือง ในบางครั้งถ้าปฏิบัติราชการมีความดีความชอบในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง

เป็นการเฉพาะ เช่น ในการสงคราม พระมหากษัตริย์จะพระราชทานรางวัลเป็นทรัพย์สินมีค่า ข้าราชการบริวาร ข้างม้า ตลอดจนที่ดินให้อีกเป็นอันมาก (มานพ ถาวรวัฒน์สกุล 2536 : 115)

นอกจากรายได้เหล่านี้พระมหากษัตริย์และขุนนางเจ้าเมืองยังมีรายได้จากการเก็บส่วยสาอากร 4 ชนิด คือ จังกอบ อากร ส่วย และฤชา (ค่าธรรมเนียม) (สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ 2548 : 76) เช่น เจ้าเมืองจะได้รับส่วนแบ่งเงินอากรค่านาคึ่งหนึ่งของจำนวนที่จัดเก็บได้ในเมืองนั้น (วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ 2550 : 111) และได้รับค่าธรรมเนียมที่ได้จากการทำหน้าที่ราชการโดยขุนนางจะหักส่วนหนึ่งไว้เป็นของตน แล้วส่งส่วนที่เหลือเข้าทูลพระคลังส่วนกลาง เช่น เจ้าเมืองจะได้รับส่วนแบ่งร้อยละ 10 ของจำนวนทรัพย์สินที่ถูกเก็บเป็นพัทธยา (เวลส์ 2519 : 183)

นอกจากนี้เจ้าเมืองยังได้ “ส่วนลด” ซึ่งก็คือส่วนแบ่งจากส่วยที่ทำมาได้ตามที่กฎหมายกำหนด คิดในอัตราร้อยละ 10 รวมทั้งได้สินค้าส่วนเกินจากวิธีการต่างๆ มีทั้งการยกยอก จ้อโกง และการที่ไพร่-ทาสนำมาให้ ในการควบคุมการค้าสิ่งสินค้าที่อาจจะยกยอกสินค้าไว้ขายเอง เปลี่ยนหรือปรับตกแต่งบัญชีสินค้าเสียใหม่ เพราะสินค้าที่เมืองหลวงต้องการก็คือสินค้าที่พ่อค้าต้องการ (วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ 2550 : 172) การลักลอบทำการค้าเองก็ได้รับค่าตอบแทนที่สูงกว่าได้รับส่วนแบ่งจากส่วยที่เก็บได้ด้วย และเมื่อใดที่ศูนย์อำนาจรัฐอ่อนแอเจ้าเมืองก็จะหักส่วนลดของตนให้ได้มากขึ้นเรื่อยๆ และเหลือมาถึงพระคลังสินค้าน้อยลง ทำให้เจ้าเมืองก็จะมีอำนาจมากขึ้น โดยที่อำนาจจากศูนย์อำนาจรัฐอาจกลายเป็นเพียงเงื้อมมือและอาจไม่ได้ส่วนแบ่งจากส่วยเป็นประจำอีกเลย (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2532 : 31-35)

4.2 การยกยอกส่วยและลักลอบทำการค้าของเจ้าเมืองพิษณุโลก

เจ้าเมืองและขุนนางกรมการเมืองพิษณุโลกเป็นกลุ่มผู้ได้รับประโยชน์สำคัญจากการค้าภายใต้พระคลังสินค้าของกรุงศรีอยุธยา เจ้าเมืองและขุนนางอาศัยความใกล้ชิดแหล่งสินค้าแสวงหาผลประโยชน์ให้ตนเอง ความต้องการส่วยสินค้าในปริมาณมากของกรุง

ศรีอยุธยาเป็นที่ยึดมาแห่งผลประโยชน์ของเจ้าเมือง และขุนนางไปโดยปริยาย ทั้งจากการได้ส่วนลด ส่วนเกิน การยกยอกส่วยของหลวง รวมไปถึงการได้ส่วยจากไพร่ในสังกัดของตน ส่วยที่ได้ก็คือสินค้าสำคัญที่มีพ่อค้ามารับซื้อ รายได้จากการขายสินค้าส่วยเหล่านี้อาจเป็นสิ่งดึงดูดใจให้เจ้าเมืองและขุนนางลักลอบขายสินค้าผูกขาดก็เป็นได้ นอกจากนี้ยังอาจมีการใช้อำนาจหน้าที่เอื้อต่อกิจกรรมการค้าของตนเองด้วยการยกยก งด โกง เบียดบังส่วยและกำลังคนไปใช้เสียเอง (วรารคณา นิพัทธ์สุขกิจ 2550 : 118-119)

เป็นที่น่าเชื่อได้ว่า มีเจ้าเมืองและขุนนางหัวเมืองจำนวนหนึ่งทำการทุจริตยกยอกส่วย เก็บส่วยเกินพิกัด และลักลอบทำการค้าเอง จนทำให้ศูนย์อำนาจรัฐพยายามที่จะออกกฎหมายมาควบคุมและป้องกันการทุจริตดังกล่าว เพราะในกฎหมายพระไอยการอาญาหลวงมีหลายมาตราที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ เช่น มาตรา 30 ห้ามมิให้เก็บส่วยสาอากรเกินที่ตั้งไว้ในสารบัญชี (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. คณะนิติศาสตร์ 2529 : 391-392) มาตรา 117 ห้ามมิให้ซื้อขายสินค้าผูกขาดหรือสิ่งของต้องห้ามกับผู้มาต่างบ้านต่างเมือง (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. คณะนิติศาสตร์ 2529 : 434) และมาตรา 142 กล่าวถึงยกกระบัตรที่แอบลักเอาขายของป่าหรือสินค้าผูกขาดไปขายกลางป่า (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. คณะนิติศาสตร์ 2529 : 446) เป็นต้น การออกกฎหมายดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นว่ามีการกระทำทุจริตในลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นในหัวเมือง

นอกเหนือจากออกกฎหมายแล้ว ศูนย์อำนาจรัฐยังได้มีการส่งข้าหลวงต่างพระเนตรพระกรรณซึ่งเป็นตัวแทนศูนย์อำนาจรัฐไปตรวจสอบการทำหน้าที่ของบรรดาเจ้าเมืองในหัวเมืองทั้งหลาย พบว่าในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ พระองค์ทรงไม่ไว้วางพระทัยต่อการทำหน้าที่ตรวจสอบของยกกระบัตรเท่าใดนัก จึงส่งข้าหลวงออกมาตรวจสอบ และผลจากการส่งข้าหลวงมาตรวจสอบนี้เองที่ทำให้เจ้าเมืองพิษณุโลกต้องถูกประหารชีวิตในความผิดที่ยกยอรายได้ของรัฐดังที่นิโกลาส์ แชรแวส ชาวฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ได้บันทึกไว้ว่า

“แม้ว่าบางครั้งทางราชสำนักจะมีบัญชาให้ทูลเกล้าฯ ถวายรายงานเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในภาคของตนเข้าไปโดยเที่ยงธรรมและสุจริตเพื่อทราบถึงพระเนตรพระกรรณ แต่รายงานหรือใบบอกนั้นๆ ก็ไม่ค่อยได้รับความเชื่อถือเท่าไรนัก มีบ่อยครั้งที่พระเจ้าแผ่นดินทรงแต่งตั้งคณะข้าหลวงต่างพระองค์ออกไปดำเนินการพิจารณาจนถึงที่ และรับคำร้องทุกข์ของราษฎร...และตัดสินลงโทษให้ประหารชีวิตเสียก็ได้ มีตัวอย่างเกิดขึ้นเมื่อเร็วๆ นี้เองเกี่ยวกับเจ้าเมืองพิษณุโลก ข้าหลวงต่างพระองค์สองท่านได้ไปดำเนินการสอบสวนและพิจารณาคดี ปรากฏชัดว่าได้มีการยกยอรายได้ของหลวงอย่างขนานใหญ่ ผู้กระทำความผิดได้รับการลงอาญาในทันทีนั้น และการประหารชีวิตผู้กระทำความผิดก็ได้ดำเนินไปต่อหน้าคณะข้าหลวงต่างพระองค์ทีเดียว” (ชรแวส 2550 : 85-86)

ในความเห็นของผู้เขียน บันทึกของชรแวสถือเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความพยายามในการแสวงหาอำนาจโดยอาศัยปัจจัยทางเศรษฐกิจของเจ้าเมืองพิษณุโลก หลังจากประหารชีวิตเจ้าเมืองพิษณุโลกแล้ว ศูนย์อำนาจรัฐน่าจะทำการตรวจสอบขุนนางอีกหลายคนต่อจากเจ้าเมือง ผู้ที่จะมาเป็นเจ้าเมืองพิษณุโลกคนใหม่ก็น่าจะเป็นคนที่ศูนย์อำนาจรัฐส่งขึ้นมาด้วย เพราะในบันทึกเกี่ยวกับบรรพบุรุษของตระกูลเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ระบุว่า ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มีพราหมณ์ชื่อ “ศิริวัฒน์” เป็นที่พระมหाराชครู มีบุตรปรากฏนามต่อมา 2 คน คือ เจ้าพระยาพิษณุโลก (เมฆ) และเจ้าพระยามหาสมบัติ (ผล) (ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม 2505 : 147-148)

4.3 การสร้างดุลอำนาจทางการเมืองและการค้ำหว่งเมืองพิษณุโลกกับกรุงศรีอยุธยาและเมืองบริวาร

การค้ำที่รุ่งเรืองทำให้ผลประโยชน์ทางการค้าสูงตามขึ้นตามไปด้วย จึงทำให้เกิดการแข่งขัน การแสวงหาอำนาจ และการขัดแย้งแย่งอำนาจกันระหว่างขุนนางเจ้านาย และพระมหากษัตริย์เสมอ (ศรีศักร วัลลิโภดม 2527 : 6) ดังนั้น การสร้างดุลอำนาจทางการเมืองการค้ำหว่งกันจึงเป็นวิธีการหรือทางออกที่ดีที่สุดในการแสวงหาผลประโยชน์ร่วมกัน

เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่า เจ้าเมืองพิษณุโลกเป็นผู้ที่มีอำนาจและความมั่งคั่งมากที่สุดคนหนึ่งในอาณาจักร กรุงศรีอยุธยาจึงมีความพยายามโดยตลอดเพื่อที่จะลดทอนอำนาจของเจ้าเมืองพิษณุโลกลง ดังจะเห็นได้จากการตรากฎหมายมาเพื่อห้ามปรามป้องกันการกระทำผิดของเจ้าเมืองและการส่งข้าหลวงขึ้นมาตรวจสอบการทำการราชการ การสร้างดุลอำนาจระหว่างเจ้าเมืองพิษณุโลกกับกรุงศรีอยุธยาจึงจำเป็นอย่างยิ่งในช่วงแรกของรัชกาลพระเจ้าปราสาททองถือว่าเป็นอีกช่วงหนึ่งที่ศูนย์อำนาจรัฐอ่อนแอเพราะมีการเปลี่ยนแปลงราชวงศ์ใหม่ พระองค์พยายามที่จะกำจัดศัตรูทางการเมืองโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระยาพระคลังซึ่งเป็นผู้ที่มีอำนาจมากคนหนึ่งและเคยช่วยเหลือพระองค์ในการทำรัฐประหารโค่นราชวงศ์สุโขทัย โดยส่งพระยาพระคลังไปเป็นเจ้าเมืองพิษณุโลก โดยที่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าเจ้าเมืองพิษณุโลกคนเดิมนั้นไปไหน ซึ่งอาจจะเกิดจากการปลดออกจากตำแหน่งหรือถึงแก่กรรมก็เป็นได้ ปรากฏว่าพระยาพระคลังไม่ยอมขึ้นไปปกครอง ในบันทึกของวัน วลีตระบุว่าที่ไม่ยอมมาเพราะต้องการเป็นอุปราช (พลีต 2548 : 337)

การส่งพระยาพระคลังไปปกครองเมืองพิษณุโลกอาจจะเป็นเพราะว่าเมืองพิษณุโลกอยู่ห่างไกลจากกรุงศรีอยุธยา ปลอดภัยต่อการโค่นล้มอำนาจพระเจ้าปราสาททองในระดับหนึ่ง แต่การที่พระยาพระคลังไม่ยอมไปเป็นเจ้าเมืองพิษณุโลกนั้นน่าจะเป็นเพราะว่าภายในเมืองพิษณุโลกมีกลุ่มอำนาจท้องถิ่นที่มีอำนาจมากอยู่ในเมืองด้วย การที่อยู่ๆ จะขึ้นไปปกครองก็อาจทำให้กลุ่มอำนาจเดิมไม่พอใจได้ (ตู่ประ 2530 : 61) แม้ว่ามีการแต่งตั้งพระยาพระคลังให้เป็นเจ้าเมืองพิษณุโลกแล้ว ก็ปรากฏหลักฐานว่า เจ้าเมืองพิษณุโลกผู้นี้ไม่ได้ขึ้นไปปกครองเมืองพิษณุโลก หากแต่อาศัยอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาเช่นเดิม และในที่สุดก็ถูกประหารชีวิต (พลีต 2548 : 337-340)

หลังจากนั้น ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีการแต่งตั้งเจ้าเมืองพิษณุโลกคนใหม่ แต่ผู้เขียนสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นขุนนางไปจากกรุงศรีอยุธยา การส่งเจ้าเมืองมาใหม่เป็นความพยายามของกรุงศรีอยุธยาที่จะลดอำนาจของกลุ่มเจ้าเมืองและกรมการเมืองลง แล้วก็ส่งขุนนางที่

ตนเองไว้วางใจให้มาปกครองเมืองพิษณุโลก กรุงศรีอยุธยาก็จะสามารถดึงดูดเอาทรัพยากรซึ่งเป็นสินค้าที่ต้องการจากเมืองพิษณุโลกได้มากยิ่งขึ้น การส่งขุนนางจากกรุงศรีอยุธยาขึ้นมาปกครองทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าเมืองพิษณุโลกกับผู้ที่มียอำนาจในศูนย์อำนาจรัฐเป็นไปในทางที่ดี เห็นได้จากรายชื่อกลุ่มขุนนางที่เข้ามาอาสาสมเด็จพระนารายณ์ในการทำรัฐประหาร พระศรีสุธรรมราชามีชื่อของขุนนางจากเมืองพิษณุโลกรวมอยู่ด้วย (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2537 : 27-28)

ความสัมพันธ์ในเชิงเกลือในช่วงที่กรุงศรีอยุธยาอ่อนแอดังกล่าว น่าจะเป็นวิธีการหนึ่งที่เจ้าเมืองพิษณุโลกพยายามทำเพื่อสร้างดุลอำนาจและรักษาเสถียรภาพของเมืองเอาไว้ ในขณะที่กรุงศรีอยุธยาก็คงให้สิทธิพิเศษทางการค้าแก่เจ้าเมืองพิษณุโลกด้วย เห็นได้จากการที่มีพ่อค้าล้านช้างมาทำการค้าที่เมืองพิษณุโลกแทนกรุงศรีอยุธยาเมื่อมีความขัดแย้งกับพระคลังสินค้า (พลีต 2548 : 52-53) โดยที่กรุงศรีอยุธยาก็รับรู้แต่กลับทำเป็นไม่รู้ ทั้งที่การกระทำดังกล่าวผิดกฎหมายพระไอยการอาญาหลวง มาตรา 117 ห้ามไม่ให้มีการซื้อขายสิ่งของต้องห้ามกับผู้ที่มาจากต่างบ้านต่างเมือง และมีโทษสูงสุดถึงขึ้นประจานรอบตลาด 7 วันแล้วให้ประหารชีวิต (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. คณะนิติศาสตร์ 2529 : 434) ซึ่งผู้เขียนมีความเห็นว่าลักษณะเช่นนี้ถือว่าเป็นความพยายามในการแสวงหาอำนาจของเมืองพิษณุโลก และจะต้องมีการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งระหว่างเมืองพิษณุโลกกับกรุงศรีอยุธยาจนเกิดเป็นการดุลอำนาจกันแน่นอน นอกจากนี้เจ้าเมืองพิษณุโลกก็น่าจะได้รับส่วนแบ่งทางการค้ามากกว่าที่เคยได้รับปกติด้วย

แต่หลังจากที่กรุงศรีอยุธยามีความเข้มแข็งมั่นคงมากขึ้น ก็ปรากฏว่าสมเด็จพระนารายณ์ได้พยายามส่งข้าหลวงขึ้นไปตรวจสอบการทำการราชการและการเก็บส่วยของเจ้าเมืองพิษณุโลก เพื่อไม่ให้เจ้าเมืองพิษณุโลกมีอำนาจและความมั่งคั่งมาจนเกินกว่าที่กรุงศรีอยุธยาจะรักษาดุลอำนาจเอาไว้ได้ ทำให้มีการตรวจพบว่ามีเจ้าเมืองพิษณุโลกยกยอกของหลวงขนานใหญ่ และข้าหลวงก็ได้ตัดสินประหารชีวิตเจ้าเมืองพิษณุโลกดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น แสดงว่ากรุงศรีอยุธยามีความ

พยายามที่จะลดทอนอำนาจเจ้าเมืองพิษณุโลกอยู่ตลอดเวลา คงเพราะเห็นว่าเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองใหญ่มีจำนวนกำลังพลมาก หากมีความมั่งคั่งก็จะมีอำนาจมากขึ้นอาจเป็นภัยต่อความมั่นคงของกรุงศรีอยุธยาและอาณาจักรได้ จึงพยายามลดทอนอำนาจแล้วส่งขุนนางจากกรุงศรีอยุธยามาปกครองอยู่เสมอ นอกจากนี้ในบางช่วงเวลายังมีการควบคุมตัวเจ้าเมืองสำคัญๆ ให้พักอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา เพื่อเจ้าเมืองจะได้ไม่สามารถใช้หัวเมืองเป็นฐานอำนาจขึ้นคานกับพระมหากษัตริย์ในช่วงที่กรุงศรีอยุธยาอ่อนแอ (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2537 : 19)

การส่งขุนนางจากกรุงศรีอยุธยามาปกครองเมืองพิษณุโลกก็ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างกันดีขึ้น และน่าจะมีการดูแลอำนาจทางการเมืองและการค้าระหว่างกันในระดับที่น่าพอใจทั้งสองฝ่าย ในภายหลังสมเด็จพระนารายณ์ยังได้ใช้เมืองพิษณุโลกเป็นที่ตั้งทัพหลวงในการทำสงครามกับล้านนา (ดู พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันหัตถ์มาศ (เจิม) 2542 : 404-406) มีการก่อป้อมขนาดใหญ่ขึ้นภายในเมืองจำนวน 14 ป้อม โดยวิศวกรชาวฝรั่งเศส (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (ภาคจบ) 2505 : 109 ; ตูรแปง 2530 : 17) และบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนสถานวัดจุฬามณี (สินชัย กระบวนแสง 2536 : 43-44)

ส่วนการสร้างดูแลอำนาจทางการเมืองและการค้าระหว่างเมืองพิษณุโลกกับเมืองบริวารนั้น ยังไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัดที่แสดงให้เห็นถึงการสร้างดูแลอำนาจทางการเมืองและการค้าระหว่างกัน แต่ผู้เขียนเชื่อแน่ว่าจะต้องมีการสร้างดูแลอำนาจระหว่างกันแน่นอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลประโยชน์ที่เจ้าเมืองบริวารควรได้รับจากการค้า เจ้าเมืองพิษณุโลกน่าจะมีการแบ่งผลประโยชน์ส่วนหนึ่งเท่าที่ทั้งสองฝ่ายเห็นว่าเหมาะสมให้แก่เจ้าเมืองบริวาร และมีการมอบของมีค่า ของหายาก หรือสินค้าที่พ่อค้าชาวต่างชาตินำเข้ามา เพื่อตอบแทนและแลกกับสินค้าหรือส่วยที่เจ้าเมืองพิษณุโลกได้รับจากไพร่ในเมืองบริวาร

5. บทสรุป

จะเห็นได้ว่าภายใต้บริบททางการเมืองการปกครองของกรุงศรีอยุธยา ได้มีความพยายามของเมืองพิษณุโลกที่จะแสวงหาอำนาจและสร้างดุลอำนาจกับกรุงศรีอยุธยา โดยการสร้างความสัมพันธ์ทางค้ากับพ่อค้าชาวต่างชาติและบ้านเมืองใกล้เคียง รวมทั้งเมืองบริวารซึ่งเป็นแหล่งสินค้าที่สำคัญ แล้วใช้ความต้องการสินค้าส่งขายในปริมาณมากของกรุงศรีอยุธยามาเป็นเครื่องมือในการแสวงหาอำนาจ อาจจะโดยการยกยอกหรือวิธีการอื่นเพื่อให้ได้มาซึ่งความมั่งคั่งและอำนาจ เมื่อใดที่กรุงศรีอยุธยาอ่อนแอเจ้าเมืองพิษณุโลกก็จะมีพยายามแสวงหาอำนาจจากผลประโยชน์ทางการเมืองมากขึ้น แต่เมื่อใดที่กรุงศรีอยุธยาเข้มแข็งและเห็นว่าเจ้าเมืองพิษณุโลกมีอำนาจมากเกินไปก็จะพยายามอาศัยวิธีการตรวจสอบหรือใช้กำลังปราบปรามเพื่อลดอำนาจและบทบาทลง จากนั้นก็จะส่งขุนนางใกล้ชิดจากกรุงศรีอยุธยามาปกครองแทน

ถึงแม้ว่าการแสวงหาอำนาจของเจ้าเมืองพิษณุโลกในช่วงที่การค้าในกรุงศรีอยุธยาเฟื่องฟูจะไม่ได้เกิดขึ้นผ่านการก่อกบฏหรือทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยา แต่เจ้าเมืองพิษณุโลกก็มีความพยายามที่จะสร้างความมั่งคั่งให้กับตนเอง ซึ่งก็เป็นวิธีการแสวงหาอำนาจทางการเมืองอีกทางหนึ่ง เพราะความเป็นผู้มั่งคั่งก็จะทำให้มีอำนาจตามมา ผลจากการพยายามสร้างความมั่งคั่งและแสวงหาอำนาจของเจ้าเมืองพิษณุโลกในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-23 ยังสะท้อนให้เห็นผ่านการตั้งชุมชนเจ้าพิษณุโลกขึ้นมาหลังจากการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ในปีพ.ศ.2310 ซึ่งจะเห็นว่าเจ้าเมืองพิษณุโลกมีความพยายามแสวงหาอำนาจ สังสมกำลังไพร่พลและทรัพยากรสินมาตั้งแต่ก่อนหน้านั้นแล้ว (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2550 : 25, 149-154) ไม่เช่นนั้นก็คงไม่สามารถตั้งชุมชนขนาดใหญ่ขึ้นมาได้อย่างแน่นอน

ในบทความนี้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางการเมืองการค้าภายในกรุงศรีอยุธยา ว่ากรุงศรีอยุธยา

จะได้สินค้าเข้าสู่ท้องพระคลังสินค้าเพื่อจะส่งขายกับพ่อค้าชาวต่างชาติจนทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองและมีการค้าเฟื่องฟูนั้น กรุงศรีอยุธยาก็ต้องสร้างความสัมพันธ์กับหัวเมืองซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญ และภายในอาณาจักรเอง กรุงศรีอยุธยา หัวเมืองใหญ่และเมืองบริวารก็ต้องมีการสร้างดุลอำนาจระหว่างกันด้วยเพื่อให้ได้มาซึ่งสินค้าตามที่พระคลังสินค้าหรือพ่อค้า

ชาวต่างชาติต้องการ และในขณะเดียวกันผู้เขียนก็ได้พยายามเสนอให้เห็นบทบาทและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของหัวเมืองใหญ่อย่างเมืองพิษณุโลกที่เกิดขึ้นในช่วงที่กรุงศรีอยุธยามีความเฟื่องฟูทางการค้า เพื่อเปิดประเด็นหรือเปิดมุมมองการศึกษาสำหรับผู้ที่ต้องการศึกษาบทบาทและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของหัวเมืองในยุครัตนโกสินทร์ต่อไป

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2513ก). **บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2**. ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ, แปล. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- _____. (2513ข). **เอกสารของฮอลันดาสสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ.2151-2163 และ พ.ศ.2167-2185 (ค.ศ.1608-1620 และ ค.ศ.1624-1642)**. นันทา สุตกุล, แปล. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- เกษวดี พุทธภูมิพิทักษ์. (2545). **ความเป็นจีนตามนิยามของผู้มีเชื้อสายจีนในอำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- “คำให้การชาวกรุงเก่า.” (2507). ใน **คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงสาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์**. พระนคร: คลังวิทยา.
- จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ. (2552). **ประวัติศาสตร์เมืองชุมทาง กรณีศึกษาเมืองพิษณุโลก**. วารสารสมาคมประวัติศาสตร์ฯ 31, (31) : 52-82
- จุพิศพงศ์ จุฬารัตน์. (2547). **การค้าช้างสมัยอยุธยา**. ศิลปวัฒนธรรม 25, (3) : 115-122.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ. (2550). **อยุธยา**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- แซลเวส, นิโกลาส์. (2550). **ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม**. สันต์ ท. โกมลบุตร, แปล. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา.
- ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. (2505). **สามเจ้าพระยา**. พระนคร: อาศรมอักษร.
- เดอ ชัวซี. (2516). **จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยาม (ในปี ค.ศ.1685 และ 1690)**. สันต์ ท. โกมลบุตร, แปล. กรุงเทพฯ: ก้าวหน้าการพิมพ์.
- ตุรแปง. (2530). **ประวัติศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยาม**. ปอล ซาเวียร์, แปล. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ธีระวัฒน์ แสนคำ. (2553). **ลุ่มน้ำปาด-ลุ่มน้ำตรอน : ประวัติศาสตร์โบราณคดีบนเส้นทางโขง-น่านตอนกลาง**. วารสารอารยธรรมศึกษาโขง-สาละวิน 1, (2) : 69-79.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2532). “ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ : พื้นฐานทางเศรษฐกิจ.” ใน **ชาคริต ชุ่มวัฒนะ และอุกฤษฏ์ ปัทมานันท์, บรรณาธิการ. สายธารแห่งความคิด**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดกิจกรรมทางวิชาการฉลองครบ 60 ปี อาจารย์วรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา : 25-46.
- _____. (2537). **การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มติชน.
- _____. (2550). **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี**. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ: มติชน.
- บริษัท นอร์ทเทิร์นชัน. (2546). **รายงานเบื้องต้นการสำรวจและการขุดค้นแหล่งโบราณคดีในพื้นที่โครงการเขื่อนแควน้อยอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอวัดโบสถ์ จังหวัดพิษณุโลก ปีงบประมาณ 2546**. กรุงเทพฯ: สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร.
- ปาริชาติ วิลาวรรณ. (2527). **การส่งของป่าเพื่อเป็นสินค้าออกในสมัยกรุงศรีอยุธยา**. **เมืองโบราณ** 10, (3) : 83-103.
- “พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม).” (2542). ใน **ประชุมพงสาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3**. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน**. (2505). พระนคร: คลังวิทยา.
- พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (ภาคจบ)**. (2505). พระนคร: โอเดียนสโตร์.
- พลีต, ฟาน. (2548). **รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน พลีต (วัน วลีต)**. นันทา วรเนติวงศ์, แปล. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

- มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. คณะนิติศาสตร์. (2529). **ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวง ตรา 3 ดวง เล่ม 2**. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.
- มาชูฮารา, โยชิยุกิ. (2546). **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 14-17 จาก “รัฐการค้าภายในภาคพื้นทวีป” ไปสู่ “รัฐกึ่งเมืองท่า”**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. (2536). **ขุนนางอยุธยา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ลา ลูแบร์. (2552). **จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม**. สันต์ ท.โกมลบุตร, แปล. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา.
- วรารคณา นิพัทธ์สุขกิจ. (2550). **หนังสือวางไม้ฝาง ช้าง ของป่า : การค้าอยุธยาสมัยพุทธศตวรรษที่ 22-23**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- _____. (2550). การปฏิรูประบบการเมืองการปกครองภายใต้บริบททางการค้าสมัยอยุธยาตอนต้น. **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร** 27, (3) : 68-103.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. (2551). **พรรณนาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา เอกสารจากหอหลวง (ฉบับความสมบูรณ์)**. กรุงเทพฯ: อุษาคเนย์.
- เวลส์, ควอริช. (2519). **การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ**. กาญจน์ สมเกียรติกุล และยุพา ชุมจันทร์, แปล. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2527). **การค้าโบราณ**. **เมืองโบราณ** 10, (2) : 5-6.
- _____. (2552). **เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- สินชัย กระบวนแสง. (2536). “เมืองพิษณุโลก : หลักฐานจารึก.” ใน ประเสริฐ ณ นคร, บรรณาธิการ. **รวมเรื่องประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเมืองพิษณุโลก**. เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์ : 33-45.
- สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ. (2548). **เศรษฐกิจสมัยอยุธยา พ.ศ.2112-2310 : เศรษฐกิจแบบไม่ทำเองใช้เอง**. **เมืองโบราณ** 31, (1) : 68-90.
- หวน พินธุพันธ์. (2514). **พิษณุโลกของเรา**. กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครการพิมพ์.
- _____. (2521). **อุตรดิตถ์ของเรา**. กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครการพิมพ์.
- อุดม บุรณเขตต์. (2542). “ประวัติเมืองพระพิษณุโลก.” ใน จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, บรรณาธิการ. **รายงานการดำเนินงานโครงการวันสมเด็จพระนเรศวรมหาราช 29 กรกฎาคม 2542 มหาวิทยาลัยนเรศวร**. พิษณุโลก: ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร : 127-202.
- เอิบเปรม วัชรางกูร. (2554). **มรดกใต้ท้องทะเลไทย**. กรุงเทพฯ: มติชน.

